

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE

István Anna

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

A kötet megjelenését a Trefort-kert Alapítvány
és a Zuglói Szlovákok Önkormányzata támogatta

SZAKMAI LEKTOROK

Tuska Tünde
Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-061-4

TARTALOM

ISTVÁN ANNA	
A tanulmánykötet elé.....	7
NYOMÁRKAY ISTVÁN	
A reformáció jelentősége a szellemi életben	9
VIG ISTVÁN	
Nyelvhasználat a 16. századi Dalmáciában	15
BAJZEK MÁRIA	
Reformáció a 17-18. századi Muravidéken	29
CSÁSZÁRI ÉVA	
A 137. (138.) zsoltár szlovák-magyar, katolikus-református viszonylatban	43
PAVIČIĆ MLADEN	
Mojca Kumerdej <i>Kronosz Aratása</i> című regénye a szlovén reformáció és ellenreformáció tükrében.....	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN	
Kiadói és nyomdai tevékenység a szerbek körében a középkor végén és az újkor hajnalán	67
MENYHÁRT KRISZTINA	
A protestánsok és a pravoszláv keresztények kapcsolatai az Oszmán Birodalom korában	81
ISTVÁN ANNA	
A magyarországi szlovákok evangélikus énekeskönyve és irodalomtörténeti hagyományai	105

RÁGYANSZKY GYÖRGY	
	A <i>Düsevani Liszt</i> (1922-1941) mint a muravidéki evangélikus nyelvtervezés forrása 117
DUDÁS ELŐD	
	A reformáció és a nyugat-magyarországi horvátok.....129
ZSILÁK MÁRIA	
	A szlovák evangélikus irodalom gyökerei 141
KISS SZEMÁN RÓBERT	
	Tájérombolás és tájépités Kollár <i>Észak-itáliai útirajz</i> -ában - Keszthely, Zalavár, Zalaapáti 151
URKOM ALEKSANDER	
	Vallási terminológia a jelentősebb magyar-szerb két- nyelvű szótárakban 163
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA	
	Illúzió és dezillúzió között Comenius <i>A világ útvesztője</i> és a <i>szív paradicsoma</i> című művében 179
DUDÁS MÁRIA	
	<i>A jó pap is holtig tanul</i> , avagy magyar és bolgár frazém- mák pap kifejezéssel 193
LUKÁCS ISTVÁN	
	A horvátok szerepe az erdélyi vallási küzdelmekben a XVII. század első felében 203
MANN JOLÁN	
	A reformáció eszméjének interpretációja Miroslav Kr- leža műveiben 213

A 137. (138.) zsoltár szlovák-magyar, katolikus-református viszonylatban

CSÁSZÁRI ÉVA

Abstract: The psalms of the Old Testament act important part the Christian religion as well. The psalms are always pointed to Christ in Christian representation, they make sense by him. In this study psalm 138 is presented particularly regarding the differences of translation of Slovak and Hungarian respectively Catholic and Protestant psalms. Psalm 138 is a thanksgiving psalm and the legends say its originator was David.

Keywords: psalm no. 138, Slovak, Hungarian translation, catholic, protestant Bible

A tanulmányban megkíséreljük összevetni a 138. zsoltár szlovák és magyar katolikus és református fordításait. A vizsgálat alapjául az általánosan elfogadott szlovák, ill. magyar nyelvű katolikus és református Bibliák (Károli Gáspár fordította Szent Biblia, a Szent István társulat katolikus Bibliája, Svätá Biblia Jozef Roháček tolmácsolásában és a Szlovák Püspöki Konferencia által elfogadott katolikus Biblia) lefordított szövegei szolgálnak.

Az ószövetségi zsoltárokat már az ősegyházban és a korai keresztény közösségekben is rendszeresen imádkozták, igaz, keresztény felfogásban krisztológiai környezetben. A zsoltárok ebben az értelmezésben ugyanis mindig Krisztusra mutatnak, rajta keresztül nyernek értelmet. Maga az újszövetség is több, mint száz alkalommal idézi a zsoltárokat. (FÜZES 2008:269)

A nyugati egyház a Vulgatából, Bizánc pedig a Szeptuagintából olvasta a zsoltárokat (CAP 2015: 25). Tekintettel a zsoltároknak a keresztény liturgiában betöltött igen fontos szerepére, a Zsoltárok Könyvét szláv viszonylatban is elsők között fordították le ószláv nyelvre. A szlávok számára egyaránt idegen és nehezen érthető volt a görög és latin fordí-

tás, ezért a Rasztyiszlav által meghívott szaloniki fivérek, Konstantin és Metód, feltehetőleg már a nagymorvai miszió előtt lefordíthatták szaloniki környéki szláv nyelvjárásra a Szentírás bizonyos könyveit. (CAP 2015: 39) A legrégebbi fennmaradt glagolita zsoltárszövegeket a 11. századi Psalterium Sinaiticum őrzi. (BALECKY-HOLLÓS 1987: 24) Az Ószövetségnek a 14. sz. elejéről származó cseh nyelvű fordítása a harmadik legrégebbi ószövetségi fordítás a francia (1250) és a spanyol (1300) után Európában. (CAP 2015: 54-55) Ezek a kezdeményezések a reformációt több évszázaddal is megelőzik, bár vitathatatlan a reformáció érdeme abban, hogy a középkorban latinul imádkozott zsoltárokat a 16. századtól elkezdték nemzeti nyelvekre lefordítani. A már vernakuláris nyelveken is olvasható és imádkozható zsoltárok nagy hatással lettek mind az egyházi, mind a világi egyéni hangvételű költészet megszületésére. (GYIVICSÁN 2003: 159) A zsoltárok átszövik a római katolikus liturgiát is: szerepet kapnak az introitusban (a mise bevezető énekében), a graduálében (a válaszos zsoltárban), a traktusban (a nagyböjti időszakban az Alleluját helyettesíti), az offertóriumban (a felajánlást kísérő énekben) és a communio antifóniájában (az áldozást kísérő énekekben) is. (FÜZES 2008: 269-271)

A tanulmány eredeti szándéka a 138. zsoltár bemutatása, amely hálaének és mint olyan, a himnusz rokona. „A himnuszok Isten nagyságát, felségét, teremtő és világbírói tevékenységét, valamint szolidaritását, hűségét és szeretetét dicsőítő énekek. A templomban hangzottak el ünnepélyes istentiszteleti keretben az egész gyülekezet közreműködésével.” (PÁLFY 1964: 10) Akár egyéni, akár kollektív hálaénekként tekintünk a 138. zsoltárra, a zsoltárt imádkozó(k) Isten megtapasztalt jóságát énekli(k) meg. Ennek a hálaadó zsoltárnak a szerkezete is közel áll a himnuszokéhoz. Az imádkozó megszólítja Istent és kifejezi háláját iránta, mert könyörgése meghallgatásra lelt. A himnuszokhoz teszi hasonlóvá a 138. hálazsoltárt Isten magasztalásának, dicséretének és szabadító tetteinek megéneklése is. A panaszzsoltárokhoz hasonlóan a hálaénekekben is megnyilvánul Isten gyengéd szeretete, segí-

tőkészsége a szorongatott helyzetbe jutott, ám hozzá forduló, emberek iránt. (KUSTÁR 2016: 11-13) A 138. zsoltárt Dávidnak tulajdonítják, bár Pálffy Miklós szerint ezt a kutatások nem bizonyítják. Dávid neve ugyanis összesen 73 zsoltár élén szerepel. A hagyomány szerint nagy szerepe volt a költészet fellendítésében, ő maga költő és zenész is volt egyben. Az ószövetségi felfogás szerint pedig a hagyományos szerzők, mint pl. Dávid, Salamon, Mózes, Aszaf vagy Korach fiai, stb. garantálják a zsoltárok hitelességét. A valódi szerzők azonban nagy valószínűséggel a templom papjai, a próféták, a gyülekezet tagjai és a leviták köréből származhattak. (PÁLFY 1964: 12-13). A keresztény értelmezésben a zsoltárokat a szentlélek ihlette és ez bizonyítja isteni eredetüket is. A zsoltárok mindig Krisztusra mutatnak és rajta keresztül nyernek értelmet.

A következőkben a 138. zsoltár bemutatása során az a)-val jelölt szakasz a magyar nyelvű református, a b)-vel jelölt a szlovák nyelvű református, a c)-vel jelölt szakasz a magyar nyelvű katolikus és a d)-vel jelölt szakasz a szlovák nyelvű katolikus zsoltárfordítás egyes részletét jelzi.

Az elemzéshez Kálvin János és Hajdók János zsoltárgyarázatait hívtuk segítségül. Amint azt már fentebb megjegyeztük, a zsoltár szerzősége Dávidnak van tulajdonítva és maga Kálvin is ezt a nézetet osztja. A valódi szerző feltehetően Nehemiás kortársa lehetett, aki a babiloni fogságot követően Dávid énekét dolgozta fel.

a) Dávidé. Magasztallak téged teljes szívemből; énekkel áldlak az istenek előtt.

b) Oslavovať ťa budem, Hospodine, celým svojím srdcom; pred bohmi ti budem spievať žalmy.

c) (Dávidtól.) Szívem mélyéből áldalak, Uram, mert meghallgattad ajkam könyörgését. Az angyalok színe előtt énekelek neked,

d) Od Dávida. Chcem ťa, Pane, oslavovať celým srdcom, že si vypočul slová mojich úst. Budem ti hrať pred tvárou anjelov.

Ez a zsoltár viszonylag ritka, egyéni (de a közösség nevében is imádkozható) hálát kifejező ének, amely himnikus

elemmel, Isten magasztalásával kezdődik. Az Úr megszólítása egyes szám első személyben történik. A református fordítás a „magasztal”, a katolikus az „áld” igét használja. A szlovák fordításokban mindkét esetben az „oslavovať”, áld, magasztal jelentésű igét alkalmazták a fordítók. A katolikus szövegek kiegészülnek még az „Uram, Pane” megszólítással és „mert meghallgattad ajkam könyörgését”, „že si vypočul slová mojich úst” mellérendelő mondatokkal mintegy megindokolva a dicsőítés okát. Az említett megszólítást a Szeptuaginta és a Vulgata is tartalmazza a magasztallak, ill. áldalak ige után. A református változatokból kimaradt „mert meghallgattad ajkam könyörgését” szakasz és ez az elfogadott héber szövegben sem található meg. A protestáns fordítások az *istenek előtt*, a katolikus fordítások pedig *az angyalok színe előtt* szókapcsolatot részesíti előnyben. Kálvin szerint a héber elohim jelentheti a Legfőbb Lényt is, azaz a hálát adó személy Isten előtt, Isten jelenlétében nemcsak szavakkal, de szívével is őszintén fejezi ki a háláját és az elismerést, hogy Jahve az istenségek felett trónoló Úr. Kálvin úgy véli, hogy az angyalok kifejezés is helytálló, mert Isten hívei az angyalokkal együtt dicsőítik az Urat, az istentiszteletben az angyalok is jelen vannak, ezt erősítik meg a frigyládát őrző kerubok is. De azokra a királyokra is utalhat a kifejezés, akik magas rangjuknak köszönhetően a neves vének ülésében dicsőíthetik az Urat.

a) Szent templomod felé hajolok, s magasztalom nevedet kegyelmedért és igazságodért; mert minden neveden felül felmagasztalád a te beszédedet.

b) *Klaňať sa budem, obrátený k chrámu tvojej svätosti, a budem oslavovať tvoje meno pre tvoju milosť a pre tvoju pravdu, lebo si zvelebil nad všetko svoje meno a svoje slovo.*

c) s leborulok szent templomod előtt. Áldom szent nevedet, jóságodért és hűségedért, mert ígéreted túlszárnyalta dicsőségedet.

d) *vrhnem sa na tvár pred tvojím svätým chrámom. Tvoje meno budem oslavovať, pretože si milosrdný a verný a nado všetko si zvelebil svoje meno a svoje prisľúbenia.*

A zsoltárnak ez a szakasza utalhat a babiloni fogságra és a nép megszabadulására is, amely az isteni irgalom megnyilvánulása. A református fordításokban a héber *hűség* főnevet *igazságként* fordítják, a katolikus változatokban megmarad a *hűség(es)* jelentés. A zsoltáros folytatja Isten magasztalását, hangsúlyozza jóságát, hűségét, kegyelmét és igazságosságát.

Mivel Kálvin Dávidnak tulajdonítja a zsoltárt, a szent templom helyett szerencsésebb a szó szerint *udvarházat* jelentő kifejezést használni, ugyanis a *templomot* a babiloni fogságból való szabadulást követően építették újjá, azaz Dávid halála után csaknem fél évezreddel később.

Egy másik értelmezés szerint a „*Szent templomod felé*” és a „*szent templomod előtt*” megfogalmazás arra utalnak, hogy a zsoltár szerzője világi ember lehetett, aki nem léphetett be Isten szentélyébe. A Szeptuaginta szerint a zsoltár Dávidé, amit Aggeus és Zakariás használtak a szétszórásban.

a) Mikor kiáltottam, meghallgattál engem, felbátorítottál engem, lelkemben erő támadt.

b) V ktorýkoľvek deň som volal, ohlásil si sa mi a obdaril si moju dušu silou.

c) Amely napon hozzád kiáltottam, meghallgattál, gyarapítottad a lelkem erejét.

d) Vždy si ma vyslyšal, keď som ťa vzýval, a rozmnožil si vo mne odvahu.

Az Úr válasza méltatta a hozzá imádkozót (Dávidot vagy a gyenge, lesújtott zsoltárost), aki ennek köszönhetően erőre kapott. A másik lehetséges magyarázat szerint ismét a babiloni fogságra történik utalás: az Úr megszabadította a hozzá könyörgő népét. Dávidra vonatkoztatva pedig azt jelzi, hogy az ő trónra jutása és királlyá váló felkenése Isten csodálatos, rendkívüli kegyelméből történt. Minden esetre szorongatott helyzetre utalnak a sorok, de nincs felvázolva az a konkrét szituáció, amelyből az Úr szabadulást hozott az egyénnek vagy a közösségnek. A konkrétumok hiánya teszi lehetővé, hogy bárki, minden nehéz helyzetbe jutott és Isten jóságát megtapasztaló ember elimádkozhassa ezt a hálaadó zsoltárt. A magyar fordításokban egységes a *kiált* ige használata, míg

a szlovák protestáns változatban a fordító a *volať* (hív, szólít) a szlovák katolikus pedig a *vzývať* (kér, esdekel, könyörög jelentésű) igét részesítette előnyben. A szlovák katolikus fordításból hiányzik a *lélek* kifejezés.

a) Magasztal téged, Uram, e földnek minden királya, mikor meghallják szádnak beszédeit,

b) Oslavovať ťa budú, Hospodine, všetci kráľovia zeme, keď počujú reči tvojich úst.

c) A föld minden királya dicsőítsen téged, amikor meghallja ajkad szövegét.

d) Oslavovať ťa budú, Pane, všetci králi zeme, lebo počuli slová tvojich úst.

A magyar katolikus fordításból ezen a helyen hiányzik az *Uram* megszólítás. A szlovák nyelvű református fordításban következetesen a *Hospodine*, míg a katolikus a *Pane* megszólító alakját részesítik előnyben. Ismét felszínre tör a babiloni fogságból történő szabadulás motívuma mint az isteni jószág megtapasztalása. A föld minden királyának Istendicsőítése utal a pogány királyok behódolására, arra az egyetemességre, amelyet Krisztus hoz el az egész emberiségnek. Ez a kifejezés a 138. zsoltárt a tágabb értelemben vett messiási zsoltárok közé sorolja.

a) És énekelnek az Úrnak útairól, mert nagy az Úr dicsősége

b) A budú spievať o cestách Hospodinových, lebo je veľká sláva Hospodinova.

a) Az Úr útjairól énekelnek majd: «Nagy az Úr dicsősége!

b) „Budú ospevovať Pánove cesty, lebo veľká je Pánova sláva;

Úr útjai annak a népnek a történelme, amely során megmutatkozott Isten dicsősége, irgalma és segítsége az ő népe iránt számos csodás esemény kíséretében. Isten jószágának híre, amelyet a zsoltáros, ill. a nép megtapasztalt, elterjed az egész világon. A *Hospodin* és a *Pán* megszólításokat továbbra is következetesen használják a szlovák fordítók. A fordítások ebben a részletben mind tartalmilag, mind lexikailag, a kifejezőeszközök kiválasztásában nagyfokú egyezést mutatnak.

a) Noha felséges az Úr, mégis meglátja az alázatost, a kevélyt pedig távolról ismeri.

b) Lebo Hospodin je vysoký, ale vidí poníženého a vysokomyseľného zná zďaleka.

c) Valóban, fölséges az Úr, irgalommal tekint a gyöngére, a kevélyt messziről felismeri.

d) znešený je Pán, a predsa zhliada na pokorného, pyšného však zďaleka pozná. Hajdók János fordításában: „Magas az Úr, s a legkisebbet látja...”.

Ebben a találó ellentétben megtapasztaljuk Isten nagyságát, aki képes és akar is törődni a kicsinyekkel, a gyöngékkal és az alázatosakkal, felismeri a jót és a rosszat. Mégis a kicsinyeknek is fel kell tekinteniük az Úrra és ki kell nyilvánítaniuk tiszteletüket és hálájukat iránta.

Egy másik értelmezés szerint az alázatosak a megalázott zsidó nép, a kevélyek pedig a választott nép ellenségei. A zsoldár üzenete az is lehet, hogy Isten a leghatalmasabb, ő megvédelmez, ezért hinni kell a kegyelmében és ez lehet a jövőbe vetett reménység alapja is.

a) Ha nyomorúságban vergődöm, megelevenítesz; ellenségeim haragja ellen kinyújtod kezedet, és a te jobbkezed megment engemet. Elvégzi értem az Úr. Uram, a te kegyelmed örökkévaló: ne hagyj el a te kezeidnek alkotásait!

b) Keby som chodil aj prostred súženia, i tak ma obživíš; na hnev mojich nepriateľov vystrieš svoju ruku, a tvoja pravica ma zachráni. Hospodin dokoná za mňa. Hospodine, tvoja milosť trvá na veku. Neopusti diela svojich rúk!

c) Ha bajok közt vergődöm is, megőrzöd életem. Fölemeled kezed ellenségem haragja ellen, és megmentesz engem. Jobbod teszi ezt velem Uram, jóságod mindörökké megmarad. Kezed művétől ne fordulj el!

d) Aj keby som mal prejsť súžením, ty ma pri živote zachováš a svoju ruku vystrieš proti hnevu mojich nepriateľov; zachráni ma tvoja pravica. Pán za mňa dielo dokončí. Pane, tvoje milosrdenstvo je večné; neopustí dielo svojich rúk.

Az Úr még a halálból is életre kelt, ahogyan ezt megtette Krisztussal az írások szerint. A hitünk által bízhatunk Isten

kegyelmében és még a halálban is megláthatjuk az életet, Isten szilárd gondviselését. Az Úr elvégzi, azaz visszafizet, ráruház (az úr megfizet értem), továbbra is gondoskodik kezének alkotásáról, a választott népről. A Vulgatában szent Jeromos ekképp fordítja: „Az Úr megfizet értem.” *Ne fordulj el!* írja a magyar katolikus fordítás, de a héber szerint „Ne hagyd el”, ahogyan a szlovák nyelvű katolikus és református, ill. a magyar nyelvű református fordítás is írja. Az Úr *kezének alkotása* maga a választott nép. A zsoltáros arra kéri az urat, hogy népét állandóan vezesse a boldogabb jövő felé.

A fordítások tartalmilag összecsengenek, különösen igaz ez a szlovák- és magyar nyelvű katolikus, ill. szlovák- és magyar nyelvű református fordításokra. Felismerhető rajtuk a Szeptuaginta és a Vulgata hatása.

Pálffy szerint az egyes hívő, miután megtapasztalta Isten kegyelmét, visszatért a templomba és hálaáldozatot mutatott be, tanúságot tett Isten jóságáról. A 138. zsoltár is ilyen tanúságtévő imádság, amelyet, ha gyakran ízlelgetünk, személyes imánkká válhat. A zsoltárok mindig kiváló keretet kínáltak és kínálnak ma is az egyéni híveknek és az egész közösségnek, hogy Isten elé terjesszék örömüket és hálájukat, hogy megénekelhessék az Úr felfoghatatlan nagyságát és a köteléket, amely a Mindenhatót és az embert köti össze.

IRODALOM

BALECZKY Emil, HOLLÓS Attila, 1987: Ószláv nyelv. Budapest: Tankönyvkiadó.

Biblia. 2016: Trnava: Spolok svätého Vojtecha

CAP Alexander, 2018: *Stručný úvod do Srarého zákona III*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Cap13> (Utolsó letöltés: 2018.09. 01.)

Dr. PÁLFY Miklós, 1964: *A zsoltárok könyve. Válogatott zsoltárok magyarázata*. Budapest: Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály.

- FÜZES Ádám, 2008: Zsoltár: a liturgia anyanyelve. *Vigilia*. 2008 / 4. 268-273. <https://vigilia.hu/regihonlap/2008/4/fuzes.htm>, https://vigilia.hu/node/Vigilia_2008_04_facsimile.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 11.10.)
- GÁL Ferenc és kol. (szerk.), 2003: *Biblia Ószövetségi és Újszövetségi szentírás*. Budapest: Szent István Társulat.
- GYIVICSÁN Anna, 2003: *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói II. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete*.
- HAJDÓK János, 1980: *Zsoltárkönyv*. Budapest: Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatóság.
- KÁLVIN János (ford. SZABÓ Miklós), 2001: *Zsoltármagyarázatok*. http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_zsoltar.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 11.19.)
- KÁROLI Gáspár (ford.): *Szent Biblia* <http://mek.oszk.hu/00100/00161/html/>
- KUSTÁR Zoltán, 2016: *A zsoltárok könyve válogatott fejezeteinek magyarázata*. Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem <https://docplayer.hu/25604573-A-zsoltarok-konyve-valogatott-fejezeteinek-magyarázata-zsolt-2-8-22-30-79.html>
- ROHÁČEK Jozef (ford.), 2002: *Svätá Biblia*. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť.
- SÍK Sándor (ford.), 1955: *Zsoltárok könyve*. Budapest: Szent István Társulat.
www.biblia-tarsulat.hu/biblia/jegyz/21zsolt.doc (Utolsó letöltés: 2018. 11.10.)